

УДК: 811.512.154(07)

Кулалиева К. О., филол. илимд. канд.
kaliya.kulaliyeva@manas.edu.kg, «Манас» КТУ
Кыргызстан

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ ЖАНА БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ
МЕКЕМЕЛЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮ
(“БАЛДАРГА КЫРГЫЗ ТИЛИ” сериясынын негизинде)**

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили. Кыргыз тили көп улуттуу Кыргыз Республикасынын территориясында жана кыргыз калкы көп жайгашкан, эмгектенген жана билим алып жаткан Өзбекстан, Тажикстан, Кытай, Түркия, Россия сыяктуу дагы башка чет өлкөлөрдө үйрөтүлөт. Кыргыз тилин классикалык үлгүдө үйрөтүүнүн тарыхы 100 жылдан ашык убакытты өз ичине камтыйт. Ушул жылы туулгандыгынын 140 жылдыгы белгиленип жаткан алгачкы кыргыз агартуучусу И. Арабаевдин 1911-жылы казак студенти К. Сарсекеев менен бирге жазган “Алиппе жаки төтө окуу” (Алиппе жана шар окуу) аттуу китеби – кыргыз тилин үйрөтүүдө колдонулган алгачкы эмгектердин бири. Эгемендүүлүктү алгандан кийинки 30 жыл ичинде кыргыз тилин өнүктүрүү, жайылтуу, аны мамлекеттик башкаруунун тилине айландыруу үчүн көп күч-аракет жумшалып, мамлекеттик деңгээлде иш-чаралар жүргүзүлүп, көп суммадагы каражат бөлүндү. Бирок иш жүзүнө келгенде көрүлгөн иш-чаралардын жетишсиздиги байкалып, өзгөчө, шаар жерлериндеги жыйындарда, эл аралык иш-чараларды өткөрүүдө кыргыз тили четте шыкаалап туруп калганы – ачуу чындык. Мурунку жылдарга салыштырмалуу улам кийинки жылдары кыргыз тилине көбүрөөк көңүл бурулуп, анын улуттук баалуулук экендигине маани берилип жатканы – кубантарлык көрүнүш. Кыргыз тилинин коомубуздун бардык деңгээлинде толук колдонулушун камсыздай тургандар, албетте, биринчи кезекте, эл, мамлекеттик жетекчилер, мыкты тилчи адистер, педагогдор, окумуштуулар экендиги анык. Тилди үйрөтүү, калыптандырууда үй-бүлө жана башталгыч мектептин ролу эбегейсиз.

Бул макалада мектепке чейинки жана башталгыч билим берүү мекемелеринин кыргыз тили мугалимдерине, тарбиячылар жана ата-энелер үчүн арналып даярдалган «Балдарга кыргыз тили» сериясынын 3 китебинин маани-маңызы жана түзүлүш өзгөчөлүгү тууралуу маалымат берилип, сыпатталды. Басмага даярдалуусу 10 жылдан ашык убакытты талап кылган бул китептердин методологиялык өзгөчөлүгү, илимий негиздери талдоого алынып, колдонуу боюнча айрым нускамалар берилди. Макаланы даярдоодо сыпаттоо, анализ, байкоо, анкета жүргүзүү сыяктуу методдор колдонулду.

Өзөктүү сөздөр: мектепке чейинки билим берүү мекемелери, башталгыч билим берүү, кыргыз тили, кошумча окуу китеби, тамгаларды таанытуу, окууга үйрөтүү, окуп түшүнүү.

Кулалиева К.О., канд. филол. наук, kaliya.kulaliyeva@manas.edu.kg
КТУ “Манас”, Кыргызстан

**ОБУЧЕНИЕ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В ДОШКОЛЬНЫХ И
НАЧАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
(на основе серии "КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ ДЕТЕЙ")**

Кыргызский язык является государственным языком Кыргызской Республики. Кыргызский язык преподается на территории многонациональной Кыргызской Республики и в других зарубежных странах, таких как Узбекистан, Таджикистан, Китай, Турция, Россия, где проживает, работает и учится кыргызское население. История преподавания кыргызского языка в классическом стиле насчитывает более 100 лет. В этом году 140-летие

со дня рождения первого кыргызского просветителя И. Арабаева, книга «Алиппе жаки төтө окуу» («Алфавит и скоро чтение»), написанная в 1911 году совместно с казахским учеником К. Сарсекеевым, является одним из первых произведений, использованных в преподавании кыргызского языка. За 30 лет независимости было приложено много усилий для развития и популяризации кыргызского языка, превращения его в язык государственного управления, проведения мероприятий на государственном уровне и выделения крупных денежных сумм. Однако на практике видно, что кыргызский язык не используется, особенно в городах и на международных мероприятиях. Отрадно, что в последние годы, по сравнению с предыдущими, кыргызскому языку и его национальной ценности уделяется больше внимания. Понятно, что те, кто обеспечит полноценное использование кыргызского языка на всех уровнях нашего общества, это, в первую очередь, народ, руководители государства, лучшие лингвисты, учителя, ученые. Роль семьи и начальной школы в обучении и становлении языка огромна.

В данной статье представлена информация о значении и структуре 3-х книг серии «Кыргызский язык для детей» для учителей кыргызского языка, воспитателей и родителей дошкольного и начального образования. Были проанализированы методологические особенности и научная основа этих книг, на подготовку к изданию которых ушло более 10 лет, и даны некоторые инструкции по их использованию. При подготовке статьи использовались такие методы, как описание, анализ, наблюдение, анкетирование.

Ключевые слова: дошкольные образовательные учреждения, начальное образование, кыргызский язык, дополнительный учебник, распознавание букв, чтение, понимание прочитанного.

Kulaliyeva K.O., Candidate of Philology, Kyrgyz-Turkish Manas University
kaliya.kulaliyeva@manas.edu.kg, Kyrgyzstan

TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE IN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS (BASED ON THE SERIES "KYRGYZ LANGUAGE FOR CHILDREN")

The Kyrgyz language is the state language of the Kyrgyz Republic. The Kyrgyz language is taught on the territory of the multinational Kyrgyz Republic and in other foreign countries, such as Uzbekistan, Tajikistan, China, Turkey, and Russia, where the Kyrgyz population lives, works, and studies. The history of teaching the Kyrgyz language in the classical style has more than 100 years. This year we mark the 140th anniversary of the first Kyrgyz educator I. Arabaev. His book "Alippe Zhaki Tetyo Oku" ("Alphabet and Speed Reading") was written in 1911 together with the Kazakh student K. Sarsekeyev, which is one of the first works used in Kyrgyz teaching. Over the 30 years of independence, a lot of efforts have been made to develop and popularize the Kyrgyz language, turn it into the language of public administration, hold events at the state level and allocate large sums of money. However, in practice, it is clear that the Kyrgyz language is not used, especially in cities and as working language of international events. It is gratifying that in recent years, compared to previous years, more attention has been paid to the Kyrgyz language and its national value. It is clear that those who will ensure the full use of the Kyrgyz language at all levels of our society are, first and foremost, the Kyrgyz itself, state leaders, profound linguists, teachers, and scientists. The role of the family and elementary school in teaching and promoting national language is enormous.

This article provides information on the meaning and structure of 3 books of the series "Kyrgyz language for children" for teachers of the Kyrgyz language, parents, and educators of preschool and primary educational establishments. The methodological features and scientific basis of these books, which took more than 10 years to prepare for publication, were analyzed, and some instructions for practical use were suggested. In preparing the article there were used methods such as description, analysis, observation, and questioning.

Key words: preschool educational institutions, primary education, Kyrgyz language, additional

textbook, letter recognition, reading, reading comprehension.

Киришүү

Мектеп жашына чейинки балдарга жана башталгыч класстын окуучуларына билим берүү маселеси дайыма көйгөйлүү маселелерден болгон, азыр да актуалдуу экендиги талашсыз. Келечектеги коомдун куруучуларынын көз карашы, ой жүгүртүүсү менен кийинки иш-аракеттери дал ушул учурдан калыптанып, андан ары өнүктүрүлөрү анык. Демек, кыргыз мамлекетинин, элинин, тилинин келечеги дал ушул келечек муундун туура багыт, татыктуу билим, тарбия алганына байланыштуу болот.

Үй-бүлө, бала бакча жана башталгыч мектепте кыргыз тилин үйрөтүү маселеси көп тармактуу болуп, олуттуу изилдөөлөрдү талап кылат. Бул макалабызда мектеп жашына чейинки жаштагы балдарга жана башталгыч класстардын окуучуларына кыргыз тилин үйрөтүүнүн жолдору жана ыкмалары “Балдарга кыргыз тили” аттуу сериясынын негизинде сыпатталып берилди. Бул сериядагы китептер үй-бүлө, бала бакча жана башталгыч мектептеги балдарга, алардын ата-энелери, тарбиячылары жана мугалимдерине арналгандыктан, тамга таанытуудан башталып, шар окууга үйрөтүү, кыргыз тилинде окуу, угуу, жазуу көндүмдөрүн калыптандырууга жана оозеки кепти өнүктүрүүгө багытталган. Макалада кошумча окуу куралы катары сунуш кылынып жаткан бул окуу китептеринин маани-мазмуну, түзүлүшү жана жазылыш тарыхы боюнча маалымат берилип, канткенде баарылап кыргыз тилин үй-бүлө, бала бакча жана башталгыч класстан баштап таасирдүү түрдө үйрөтө алабыз деген маселелер талкууга алынат. Максатыбыз – тил үйрөтүү тармагындагы топтолгон жыйырма жылдык билим жана тажрыйба менен бөлүшүү, пайда болгон көз караш, сунуш, пикирлерибизди ортого салып, кесиптештер менен тажрыйба алмашуу. Изилдөөбүздө байкоо, сыпаттоо, сандык анализ, синтез жана сурамжылоо ыкмалары пайдаланылды.

Мектепке чейинки курактагы балдарга жана тарбиячылар менен башталгыч класстын мугалимдерине арналган кыргыз тилиндеги окуу-методикалык куралдар, дидактикалык материалдар буга чейин мезгил-мезгили менен басмадан чыгарылып келген. Мисалга алсак, С. Рысбаев, Т. Орусбаева, Г. Сейдекулова, А. Камалова жана башкалардын бир топ эмгектери белгилүү. “Бала бакчада окуу үчүн хрестоматия” (1974), “Мектеп жашына чейинки балдар үчүн хрестоматия” (I, II), 1976, 1977), “Кыргыз жазуучулары – балдарга” (1978), “Бүчүр” (1983), “Наристе” (1989), “Бала бакча” (1999), “Мөл булак” (2000) ж. б. Бала бакчада кыргыз тилин үйрөтүүдө, өзгөчө, билим-тарбия кыргыз тилинде жүргүзүлгөн бала бакчалардын тарбиячылары үчүн жогоруда аты аталган хрестоматиялык колдонмолордун мааниси зор. Бирок бул эмгектерди азыр китепканадан издеп табуу абдан кыйын жана бул китептер саналуу гана тарбиячылардын колунда бар. Методикалык колдонмолордон айырмаланып, акыркы жылдары адабий-көркөм басылмалардын санынын көбөйгөнү байкалууда. Түрдүү басма үйлөрүнөн акын-жазуучулардын мектеп жашына чейинки балдарга арналган чыгармалары чыгып жатат, бирок нускасынын аздыгынанбы, баасынын кымбаттыгынанбы, мектеп жашына чейинки балдардын көпчүлүгүнө бул китептер жете элек.

Макала жазуу максатында мектеп жашына чейинки балдарды тарбиялоо жана окутууга байланыштуу буга чейинки чыккан илимий-методикалык эмгектер, нормативдик документтер менен таанышып, бул тармакта иштеген айрым адистер менен маектештик. Мектепке чейинки балдарга жана жалпы орто билим берүүнү

жакшыртуу максатында кабыл алынган «Билим», «Билим алуу бардыгы үчүн», «Айылдык билим» ж. б. у. с. долбоорлордун алкагында бир топ иштер аткарылып, окуу-методикалык колдонмолор жарыкка чыкты. КРнын Билим берүү жана илим министрлиги жана ар кандай эл аралык уюмдардын колдоосу менен мектеп жашына чейинки балдар үчүн түрдүү көркөм чыгарма, окуу-методикалык колдонмо, көрсөтмө куралдардын жарыкка чыгарылышын, башка тилдеги мультфильмдердин кыргыз тилине которулушун жана «Керемет көч» балдар программасынын эфирге чыгышын акыркы жылдарда мектеп жашына чейинки балдарга карата көрүлгөн камкордуктун натыйжасы катары бааласак болот. Ошондой эле жападан-жалгыз, бардыгыбыз бала кезибизде сүйүп окуган республикалык “Байчечекей” балдар журналынын чыгарылып келе жатканы бизди кубандырат. Журналдын өнүктүрүлүүсү колдоону талап кылган, өтө жоопкерчиликтүү иш экени баарыбызга түшүнүктүү. Убагында КТРКнын “Дөөлөт” студиясында О. Мусакеевдин жетекчилиги алдында балдар жана өспүрүмдөр үчүн түрдүү жанрдагы фильмдердин чет тилдерден которулуп, көгүлтүр экран аркылуу республиканын бардык булуң-бурчуна берилип жатканы жакшы саамалык болгон. Бирок учурда бул студия жабылганы же атын өзгөртүп иштеп жатканы белгисиз болуп калды.

Келечекте мектеп жашына чейинки балдарга жана башталгыч класстардын окуучуларына арналган, алардын жашын, акыл-эсин, физиологиялык жөндөмү менен психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен даярдалган түрдүү окуу-методикалык колдонмолор, көрсөтмө куралдар жарыкка чыгып, анын ичинде кыргыз тилин үйрөтүү, бакча жашындагы балдардын кыргыз тили боюнча кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган, кооз түстүү сүрөттөр менен жабдылган китептер, радио-теле берүүлөр ж.б. пайда болот деп ишенебиз.

1. “Балдарга кыргыз тили” сериясындагы китептердин жазылыш тарыхы

Бул сериядагы китептердин даярдалып, басмага сунушталышына 2010-жылы Бишкек шаарындагы мектепке чейинки билим берүү уюмдарында эмгектенген кыргыз тили мугалимдери менен Бишкек шаарынын тургундарынан алынган сурамжылоонун жыйынтыгы түрткү болду. Сурамжылоонун натыйжасы менен толук төмөнкү эмгектен тааныша аласыздар [1: 7-25]. Бул макалада кыскача гана жыйынтыгына токтолмокчубуз.

Бишкек шаарында 79 мектепке чейинки билим берүүчү уюм бар. Алардын ичинен 53 бала бакча орус тилинде билим жана тарбия берет. 5 бала бакча билим берүү, тарбия ишин аралаш тилде (орус, кыргыз) жүргүзөт. Накта кыргыз тилинде тарбия жана билим берген 7 бала бакча бар. Бул бала бакчаларда бардыгы 68 кыргыз тили мугалими бар, алардын ичинде сабак берип, уюштурулган семинарларга катышып жүргөндөрү 40. Биздин сурамжылоого 34 мугалим катышты (маалымат Бишкек шаардык Билим берүү башкармалыгынын башкы адиси тарабынан 2010-жылдын декабрь айында берилген, 2013-жылдын февраль айында кайрадан такталды).

Сурамжылоо жана анын жыйынтыктарына көңүлүңүздөрдү бурмакчыбыз. Кашаанын ичиндеги сандар жоопту тандаган мугалимдердин санын билдирет.

Сурамжылоо

симпозиумга макала даярдоо максатында жүргүзүлөт.

Катышып бергениңиз үчүн чоң рахмат!

(Бишкек шаарындагы бала бакчаларда кыргыз тилин окуткан мугалимдер үчүн)

1. Сизге кесибиңиз жагабы?

- а) жагат (31)
- б) жакпайт (0)
- в) айласыздан иштеп жатам (3)

2. Сиз балдарга кыргыз тилин мыкты үйрөтүп жатам деп ойлойсузбу?

- ооба (30)
- жок (3)

3. Өзүңүздүн ишиңизди канчага баалайсыз?

- “5” – 9
- “4” – 21
- “3” – 1
- “2” – 0

4. Айлык маяна көбөйсө, бала бакчада көйгөйлөр чечилмек деп ойлойсузбу?

- ооба (24)
- жок (9)

5. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн кыйынчылыгы эмнеде турат деп ойлойсуз?

Маанилүүлүгү боюнча катар нумурун көрсөтүңүз.

- а. () программанын татаалдыгында
1 (3), 2 (0), 3 (5), 4 (9), 5 (11)
- б. () методикалык усулдун жоктугунда
1 (6), 2 (4), 3 (10), 4 (7), 5 (0)
- в. () таяныч булактардын, колдонмолордун аздыгында
1 (11), 2 (15), 3 (5), 4 (1), 5 (0)
- г. () оригиналдуу методикалардын сунушталып, жайылтылбагандыгында
1 (5), 2 (9), 3 (6), 4 (6), 5 (3)
- д. () үйрөнүү, үйрөтүү кызыкчылыгынын төмөн болушунда
1 (11), 2 (2), 3 (14), 4 (1), 5 (3)

6. Кыргыз тилин мектеп жашына чейинки балдарга үйрөтүү боюнча сунуш-пикириңизди жазыңыз.

Акыркы (6) суроого сурамжылоого катышкан 34 мугалимдин 33ү жооп жазган. Алардын пикири боюнча, башкы көйгөй – бала бакчаларда кыргыз тилин үйрөтүү боюнча окуу-методикалык колдонмолор аз жана болгондорунун аз нускада чыгып жатканы. Ошондой эле бир топ мугалим тарабынан айлык маянанын аздыгы, тилди үйрөнүү, үйрөтүү кызыкчылыгынын төмөндүгү, тил үйрөтүүгө үй-бүлөдө көп көңүл бурулбагандыгы жана тилди балага төрөлгөндөн тартып үйрөтө баштоонун маанисин түшүндүрүүчү, үгүттөөчү гезит-журнал, радио-теле берүүлөрдүн аздыгы же дээрлик жоктугу белгиленген.

Ал эми сурамжылоонун жыйынтыгында бизде кыргыз тили мугалимдери бар, алардын басымдуу көпчүлүгүнө кесиптери жагат жана кыргыз тилин мыкты, жакшы үйрөтүп жатам деп ойлошот. 34 мугалимдин 9у өз ишин бешке бааласа, 21и төрткө, бирөө 3кө баалаган. Бул – жаман көрсөткүч эмес.

Ал эми “Айлык маяна көбөйсө эле, бала бакчада балдарды окутуп-тарбиялоо

боюнча көйгөйлөр чечилмек деп ойлойсузбу?” деген суроого 24ү “ооба” десе, 9ү “жок” деген жоопту берген. Бул да – бизди ойлондура турган маселе, маянанын көп болушу жакшы, көп проблеманы чечет, бирок аны менен көйгөй толук чечилбестигин сурамжылоонун жыйынтыгы көрсөтүүдө. Өз кызматкерлерине жакшы маяна төлөгөн жеке менчик бала бакчалар да бар, бирок аларда да кыргыз тилинде тарбия, билим берүү маселеси – олуттуу көйгөй.

Демек, кыргыз тилин мектеп жашына чейинки балдарга үйрөтүүдөгү башкы маселелер, сурамжылоонун жыйынтыгына таянсак: таяныч булактардын, колдонмолордун аздыгы; болгондорунун жайылтылбагандыгы; ата-эне, баланын кыргыз тилин үйрөнүү, мугалимдин үйрөтүү кызыкчылыгынын төмөндүгү эсептелинет. Ал эми коомдогу көпчүлүк бала бакчада иштеген кыргыз тили мугалимдеринин оюна кошулабы, кошулбайбы деген маселе өзүнчө иликтөөнү талап кылат.

Макалага маалымат топтоо максатында Бишкек шаардык Билим берүү башкармалыгынын мектепке чейинки билим берүүчү уюмдарда мамлекеттик тилди өнүктүрүү бөлүмүнүн жетектөөчү адиси Алыбаева Төрөкан Орозобековна менен маектештик. Биринчи эле сурообуз: Эмне үчүн Бишкекте кыргыз тилинде билим берген 3 эле бала бакча бар? – деген суроо болду. Төрөкан Орозобековнадан: “Ата-энелердин каалоосу ошондой, ишенбесеңер арыздарды көрсөтөйүн,” – деген жоопту алганда, бир аз ыңгайсыздандык жана бардык эле бишкектиктер балдарын орус тилинде же башка тилде тарбия, билим берген бала бакчаларга бергиси келеби же андай эмеспи деген суроого жооп алуу үчүн сурамжылоо жүргүзүүнү туура көрдүк. Бишкек шаарынын тургундарынан алынган сурамжылоонун жыйынтыгы төмөнкүдөй болду. Сурамжылоо 05.2010- 09.2010до жүргүзүлдү.

Сурамжылоо

Симпозиумга макала даярдоо максатында жүргүзүлөт.

Опрос

проводится в целях подготовки статьи для участия в симпозиуме.

***Катышып бергениңиз үчүн чоң рахмат!
Спасибо за участие!***

Сурамжылоого бардыгы 157 адам катышты.

1. Жашыңыз (возраст): 19-82
2. Кесибиңиз (профессия): *ар түрдүү*
3. Иштеген жериңиз (место работы): *Бишкек, ар түрдүү*
4. Улутуңуз (национальность)
кыргыз 127 орус 19 башка 11

5. Балаңызды же кызыңызды кайсы тилде тарбия-билим берген бала бакчага (же тайпага) берет элеңиз?

В какой детский сад (или группу) вы хотели бы отдать своего ребенка, т. е. на каком языке должно вестись обучение и воспитание ребенка?

кыргыз () орус () башка тилде ()
на кыргызском () на русском () на другом ()

Бала бакча	Улуту		
	<i>кыргыз</i>	<i>орус</i>	<i>башка</i>
кыргыз	79	5 (17ден)	1
орус	39	17	8
башка	9	2	2

6. Балаңызды бала бакчага берип жатканда эмнелерге көңүл бурасыз? Маанилүүлүгү боюнча катар номурун көрсөтүңүз.

А. () шарты жакшы (тамак-аш, тазалык, жоопкерчилик ж. б.)

() хорошие условия (питание, чистота, ответственность.)

Б. () методикасы күчтүү, программасы талапка жооп берерлик

() сильная методика, соответствующая программа

В. () баламдын (кызымдын) тилди, салтты жакшы билиши маанилүү

() важно, чтобы ребенок хорошо знал язык и традицию

Г. () жашаган жериме жакын / () находится недалеко от дома

Бул суроо аркылуу бала бакчага баласын берип жаткан ата-эне кандай жагдайларга маани берерин билип, биринчи үч жагдайды аныктап алдык. Бул суроого алынган жооп төмөнкүдөй болду:

А) () шарты жакшы (тамак-аш, тазалык, жоопкерчилик ж.б.)

1 (60), 2 (48), 3 (28), 4 (10), 5 (10)

Б) () методикасы күчтүү, программасы талапка жооп берерлик

1 (40), 2 (56), 3 (34), 4 (20), 5 (6)

В) () тилди, салтты жакшы үйрөтүшү

1 (38), 2 (25), 3 (41), 4 (30), 5 (22)

Г) () жашаган жериме жакын

1 (17), 2 (15), 3 (19), 4 (31), 5 (74)

Демек, бала бакчага баласын берип жаткан ата-эне:

1-орунга балдар бакчасындагы шарттын жакшы болушуна (А), (1-2-3 маанилүүлүктөгү жагдай катары 136 киши белгилеген);

2-орунга тарбия, билим берүү методикасынын күчтүү болушуна (Б), (1-2-3-маанилүү жагдай катары 130 киши белгилеген);

3-орунга тилди, салтты жакшы үйрөтүшүнө (В), (104 киши белгилеген) маани бере турганы белгилүү болду.

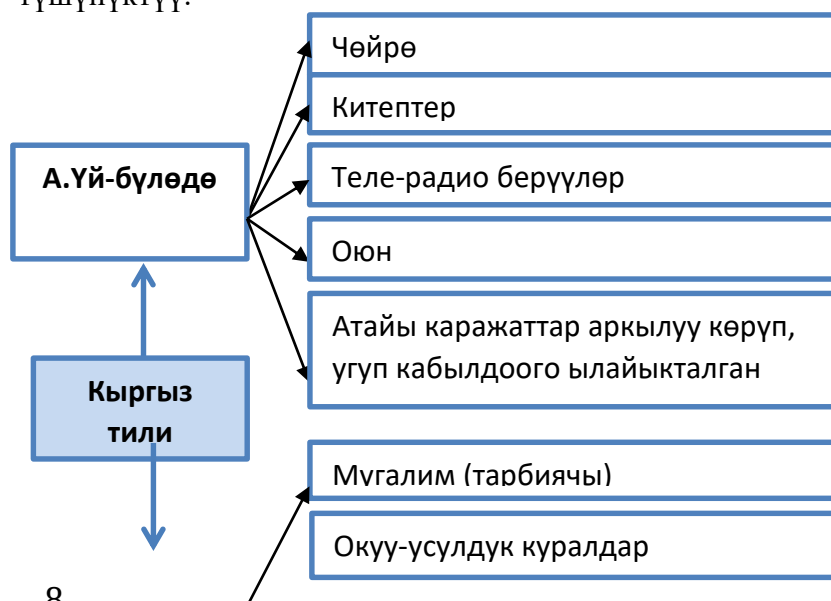
Жашаган жерге жакын (Г) болушу шаардыктар үчүн өтө чоң көйгөй болбогонун сурамжылоонун жыйынтыгы көрсөттү.

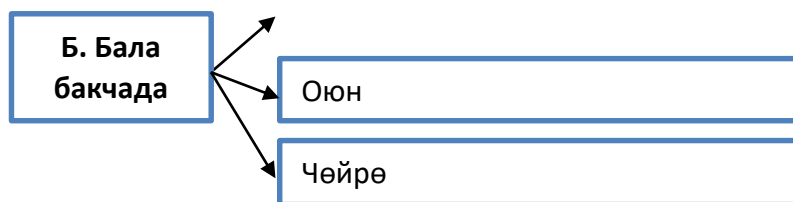
Азыркы учурда бардык эле ата-эне жагдай-шартка байланыштуу каалаган жерде, мыкты мугалимди жалдап, керектүү деңгээлде балдарга тарбия, билим берип, кыргыз тилин үйрөтө албайт. Ошондуктан мектепке чейинки жаштагы балдарга кыргыз тилин үйрөтүү маселесин чечүүгө багытталган конкреттүү, реалдуу жолдорун төмөнкү схемалардан карап көрүп, бул багытта кыргыз тилчи мугалимдер, бала бакчалардын тарбиячылары, чыгармачыл инсандар жана тийиштүү жетекчилер балдарга, келечек ээлерине, кандай кызмат көрсөтө ала турганын божомолдосок болот.

Кыргыз тилин бала үй-бүлөдө жана бала бакчада үйрөнөт. Бала бакчада тарбия, билим берүү иши орус жана кыргыз тилдеринде (азыр аз сандагы англис жана түрк тилдеринде тарбия, билим берген бала бакчалар бар) уюштурулат. Мындан орус

тилинде тарбия, билим берген бала бакчадагы балдар үчүн колдонулган усул, программадан тарбия, билим берүү кыргыз тилинде жүргүзгөн бала бакчалардагы кыргыз тилин үйрөтүүнүн усулу, программасы айырмаланып, башкача принциптерге ылайык иштелип чыгып, сунушталуусу керек деген маселе келип чыгат. Мындан тышкары, мектепке чейинки билим берүүчү уюмдар 6 айдан 6 жашка чейинки балдар үчүн тарбия, билим берүүгө багытталганын [2] эске алсак, балдарга арналган окуу-методикалык колдонмолор жана көрсөтмө куралдар алардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык түрдө сунушталганы маанилүү. Республиканын окуу-тарбия орус тилинде жүргүзүлгөн балдар бакчалары үчүн “Кыргыз тилинин программасы” [3] К. Сейдекулова, С. Рысбаев ж. б. тарабынан түзүлүп, КРнын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилип, 2000-жылы жарыяланган. Бул программа мектепке чейинки балдарга кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүү өзгөчөлүктөрүнө ылайык түзүлгөн. Ал эми орус тилинде тарбия, билим берген бала бакчадагы балдардын 70-80%ын кыргыздар түзөрүн эске алсак, бул программа боюнча тил үйрөнгөн кыргыз балдардын эне тили болгон кыргыз тили экинчи же бөтөн тил катары окутулган болот. Мектептерде да бул маселе чечилүүнү, окутуунун ыкмасына карата жаңыча мамилени талап кыла турган курч маселелерден болуп саналат.

Кыргыз тили үй-бүлөдө жана бала бакчаларда үйрөтүлүшү мүмкүн экендиги тууралуу жогоруда сөз баштаганбыз. Төмөндө келтирилген схемалардын А. бөлүгү үй-бүлөдөгү кыргыз тилин үйрөнүү булактарын камтыса, Б. бөлүгү бала бакчадагы кыргыз тилин үйрөтүү булактарынын башкыларын камтыйт. Окуу-тарбия кыргыз тилинде жана орус тилинде жүргүзүлгөн бала бакчаларда кыргыз тилин үйрөнүү булактары бири-биринен айырмаланат. Кыргыз тилинде билим, тарбия берген бала бакчаларда бардык ишти уюштуруу кыргыз тилинде жүрүп, кыргыз тили мугалиминен тышкары, тарбиячылардын тилге маани берүү фактору чоң роль ойнойт. Бала бакча бөлүмүндө каралган булактардын тили билим, тарбия орус тилинде жүргүзүлсө, орусча (кыргыз тили сабагынан башкасы), кыргыз тилинде жүргүзүлсө, кыргызча болушу талап кылынат. Мектеп жашына чейинки балдарга кыргыз тилин, дегеле башка сабактарды өтүүгө жардам боло турган методикалык колдонмолор, окуу куралдары өтө аз болуп, тескерисинче, учурда мектепке чейинки уюмдардын санын көбөйтүү замандын талабы болуп жатканын эске алсак, бул тармакка карата азыркыдай мамиленин жарашпаганы түшүнүктүү.

2. “Балдарга кыргыз тили” сериясындагы китептердин мааны-маңызы, түзүлүш өзгөчөлүгү

Сунушталып жаткан “Балдарга кыргыз тили” сериясы 3 китептен турат. 1-китеп “Тамгаларды тааныйлы” деп аталып, 3-6 жаштагы бөбөктөргө тамга таанытуу максатын көздөйт. Сериянын 2-китеби “Окуганды үйрөнөм” деп аталып, 6-8 жаштагы балдарга арналат, 3-китеби “Окуйм жана түшүнөм” деп аталып, 8-10 жаштагы балдарга арналат.

2.1. “Тамагаларды тааныйлы” кошумча окуу китеби

«Балдарга кыргыз тили» сериясынын 1-китеби “Тамгаларды тааныйлы” деп аталып, 3-6 жаштагы балдарга, алардын ата-энелерине жана тарбиячыларына арналат. Китеп 3-6 жаштагы балдарга тамга таанытуу максатын көздөп, кенже курактагы балдарга жана алардын ата-эне, тарбиячыларына багытталат. Тамгаларды үйрөтүү алфавиттик тартипте эмес, кыргыз тилиндеги тыбыштардын сөз жасоодогу ордуна, маанисине карата өзгөчө тартипте жүргүзүлөт. Китеп беттеринде тамгалар чоң болуп жазылып, ошол тамга менен башталган же ошол тамга катышкан сөз менен аталган предмет, түшүнүк, кубулуштардын сүрөттөрү келтирилген. Тамга, сүрөттөрдүн астында ата-эне, тарбиячы, мугалим үчүн нускама, кеңештер берилген. Бул нускама, кеңештер балдарга тамга таанытуу процессин бир топ жеңилдетет жана кызыктуу дагы башка иш-аракеттерди жүргүзүүгө түрткү берет деген пикирдебиз. Тамга үйрөтүү процесси ойноо, ойлонуу, түшүнүү, эсте калтыруу, кызыктыруу, жарыштыруу сыяктуу иш-аракеттер менен коштолот. Үйрөтүү процесси бирин бири улоо, жалгоо, жөнөкөйдөн татаалга деген принциптердин негизинде жүргүзүлөт.

Китептеги материалдар бет-бет боюнча өз-өзүнчө сканерленип же ксерокчүрмөсү алынып, таблица түрүндө колдонулушу мүмкүн. Беттердин төмөн жагындагы нускама, кеңештерди көрүнбөгөндөй кылып, тамга жана сүрөттөрдүн арткы бетине чаптап алса да болот. Бүгүнкү күндө, тилекке каршы, бардык эле жерде, бардык эле балдар бала бакчага баруу шартына ээ эмес. Ушундай шартта ата-эне, үй-бүлө мүчөлөрү кенже курактагы балдарга китептеги нускамаларды колдонуу менен тамга үйрөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болсун деген максатта ушундай мазмун жана структурадагы окуу куралын даярдоого бел байладык. Китеп балдарга тамга таанытууда ата-эне, тарбиячынын жакын жардамчысы боло алат деп үмүттөнөбүз.

Китептеги материалдар менен кыскача тааныштыра турган болсок төмөнкүчө: ар бир бетте тамга же тамгалар жазылып, түстүү сүрөт (сүрөттөр) коюлган. Китептин бетинин аягында методикалык жардам катары ата-эне, тарбиячыларга көрсөтмөлөр берилген. Мисалы:

Ата-эне, тарбиячы, мугалимдин эсине!

Бир тамганы эсинде калтырыш үчүн ошол тыбыш менен башталган же ошол тыбыш катышкан бир нече сөздү мисал келтирип, балдардан да бул тыбыш катышкан сөздөрдөн мисал келтиришин сурануу жана китеп бетиндеги тамганы көрсөтүү жетиштүү.

Улам кийинки үйрөтүлгөн тамга бир-эки тамга аттап, кайрадан кайталанып турат. Баланын эсинде калбайт деп кабатыр болбоңуздар. Бакча жашындагы балдардын кабыл алуусу мектеп жашындагы балдардын кабыл алуусуна караганда күчтүү болорун эсиңиздерден чыгарбаңыздар.

Бир жолку сабакта эки-үч тамганы үйрөтүүгө болот. Балдарды кичинекей ийгилиги үчүн да мактоо керек. Баланы көбүрөөк мактаганга себеп издеңиздер [4: 7].

Мындай нускама, кеңеш китептин ар бир бетинде берилет.

2.2. “Окуганды үйрөнөм” кошумча окуу китеби

Сериянын 2-китеби “Окуганды үйрөнөм” [5] деп аталат. Китептин максаты – 6-8 жаштагы балдарга окуганды үйрөтүү. Тамгаларды үйрөтүү алфавиттик тартипте эмес, кыргыз тилиндеги тыбыштардын сөз жасоодогу ордуна, маанисине карата өзгөчө тартипте жүргүзүлөт. Окуу китеби кыргыз тилинде билим берген бала бакчалардын даярдоо топторундагы балдарга, 1-класстын окуучуларына жана алардын ата-эне, тарбиячы, мугалимдерине арналат.

“Окуганды үйрөнөм” китебинин максаты – кыргыз тилиндеги тыбыштардын өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруп, сөздөрдү туура окууга, айтууга үйрөтүү, балдардын сөз байлыгын, аны менен кошо ой жүгүртүүсүн өстүрүү. Китепти жазууда балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, окуганга үйрөтүүнүн оңой жолдорун издөө аракети жасалды. Китеп боюнча тамгаларды үйрөтүү алфавиттик тартипте эмес, тилибиздеги тыбыштардын сөз жасоодогу ордуна, маанисине, башка тыбыштар менен катар келүү, байланышуу мүнөзүнө, өзгөчөлүгүнө карата жүргүзүлөт. Башталышында муундап окууга багытталган эң жөнөкөй көнүгүүлөр улам татаалдаштырылып отуруп, аяк жагында кичинекей байланыштуу тексттер, түрдүү дидактикалык чыгармалар түрүнө чейин жеткирилди. Тексттер боюнча балдарды диалогго чакырган ар түрдүү суроолорду да кезиктирүүгө болот.

Китептин дээрлик ар бир бетинде ата-эне, тарбиячы, мугалимге арналган кыскача нускамалар орун алган. Бул балдарды окууга үйрөтүү процессин бир топ жеңилдетет жана кызыктуу кылат деген пикирдебиз. Китеп кыргыз тилинде туура окууну үйрөтүү менен бирге, сүйлөө, сүйлөшүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган.

2.3. “Окуйм жана түшүнөм” кошумча окуу китеби

Сериядагы 3-китеп “Окуйм жана түшүнөм” [6] деп аталып, 8-10 жаштагы балдар үчүн кыргыз тили боюнча кошумча окуу куралы катары сунушталат. Балдардын сүйлөө жөндөмүн өстүрүүгө, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө багытталат. Ата-эне жана башталгыч класстын кыргыз тили мугалимдерине арналат.

“Окуйм жана түшүнөм” китебинин максаты – балдардын окуу көндүмүн калыптандыруу, окуганын түшүнүүгө үйрөтүү, сөз байлыгын өстүрүү, сүйлөө жана сүйлөшүү, ошондой эле жазуу, угуу жөндөмүн өнүктүрүү. Китепте ар түрдүү тематикадагы тексттер, аларга карата түрдүү көнүгүүлөр, тапшырмалар берилген. Көнүгүү, тапшырмалар баланын окуганын, укканын түшүнүүгө, эстеп калууга жана ошол темада өз оюн билдирүүгө үйрөтө тургандай форма жана мазмунда түзүлгөн.

Окуу, түшүнүү, сүйлөө жана сүйлөшүү, угуу, жазуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүнү максат кылган бул тексттердин мазмуну балдарды Мекенин сүйүүгө, улууларды урматтап, кичүүнү ызаттоого чакырып, жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктарды, курчап турган реалдуу чөйрөнү таанытууга багытталган.

«Балдарга кыргыз тили» кошумча окуу китептерин даярдоодо азыркы учурдагы улуттук жана чет элдик алдыңкы усулдук ыкмалар пайдаланылды. Алгачкы агартуучу

И. Арабаев түзгөн «Кыргыз Аллипесинен» тартып азыркы учурдагы «Алиппенин» автору С. Рысбаевдин эмгектери талдоого алынды. Ошондой эле балдарга арналган көптөгөн жыйнактар, методикалык колдонмолорду түзүү тажрыйбасы бизге көмөкчү болду. Ушул китептердин жарыкка чыгышына салым кошкон кесиптешим К. Токтоналиевага, сын-пикирлерин билдирген профессор С. Рысбаевге, балдарды эрте өнүктүрүү боюнча эксперт А. Камаловага, жарыялоо демилгесин колдогон ректор Т. Абдырахманов башында турган И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жетекчилигине жана Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин ректору, профессор Алпаслан Жейланга чоң ыраазычылыгымды билдиремин.

Корутунду

Ошентип, буга чейинки 20 жылдык университетте тил үйрөтүү тажрыйбасы, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин кыргыз тили мугалимдерине берилген 5 жылдык семинар-тренингдердин натыйжасы жана акыркы айларда жүргүзгөн анализдөө, изилдөөлөр бизге мектепке чейинки жаштагы балдарга жана башталгыч класстын окуучуларына кыргыз тилин үйрөтүү боюнча жакынкы аралыкта аткарылышы керек болгон маанилүү иш-чараларга төмөнкүлөрдү киргизүүгө боло турганын аныктап берди:

1. Бала бакча жашындагы балдарга жана башталгыч мектептин окуучуларына кыргыз тилди үйрөтүүдө балдардын жаш өзгөчөлүгү менен бирге, тил билүү деңгээлинин аныкталышы зарыл;

2. Деңгээлге ылайык фонетикалык, грамматикалык, лексикалык минимум түзүү, программаларды сунуштоо жумуштары. Бул минимумдарды түзүүдө интуициялык же башка тилдерден которуп алуу жолу эмес (буларды да эске алуу керек, бирок негизги принцип боло албайт), тажрыйба, изилдөө жүргүзүү, фактыларга таянуу менен жыйынтык чыгаруу сыяктуу мамилелердин жетекчиликке алынганы туура;

3. ЖОЖдордун биринде да бала бакчаларда кыргыз тилин үйрөтүүчү адистерди даярдоочу бөлүм же факультет жок, мектеп мугалимдигине даярдалган адистер бала бакчаларда иштеп келүүдө, алардын адистигин жогорулатуучу же кайра даярдап чыгаруучу курстардын уюштурулушу, ошого жараша айлык акылардын көбөйтүлүшү;

4. Мектеп жашына чейинки балдарга жана башталгыч класстын окуучуларына арналган окуу-усулдук жана адабий-көркөм басылмалардын, котормолордун чыгышына колдоо көрсөтүлүп, бардык аймактарга балдардын санына жараша (жок дегенде жарымына) жеткирилиши;

5. “Балдарга кыргыз тили” сериясындагы китептер ата-эне, тарбиячы жана кыргыз тили мугалимдерине көмөкчү окуу куралы катары колдонулса, тилди үйрөтүү процесси бир топ кызыктуу жана жеңил өтө турганын белгилеп, аны кошумча окуу куралы катары сунуштоо.

Мындан сырткары, республикада өткөрүлгөн кароо-сынактарда алдыңкы орунга ээ болгон мугалимдердин айлык акысы көтөрүлүп, алардын эң кеминде 5 жыл өз кесиби боюнча иштеп туруусунун көзөмөлгө алынышы зарыл. Бул маселеге коомчулук менен тийиштүү мамлекеттик структуралардын кайдыгер карабаганы, мектепке чейинки билим берүүчү уюмдардын жогорку, атайы жана жалпы билим берүүчү окуу жай, мекемелер менен тыгыз байланышта болуп, кызматташуусу жакынкы келечекте ийгиликтерге алып келет деп ишенебиз.

Адабияттар:

1. Бөбөктөргө үйрөтөлү. Түз. Кулалиева К. - Бишкек, 2013.
2. КРнын Мектепке чейинки билим жөнүндө мыйзамы // Эркин Тоо. 10-июль, 2009-ж. № 57-58.
3. Кыргыз тилинин программасы: Республиканын окуу-тарбия орус тилинде жүргүзүлгөн балдар бакчалары үчүн / Түз. К. Сейдекулова, С. Рысбаев ж.б. - Бишкек, 2000.
4. Тамгаларды тааныйлы. «Балдарга кыргыз тили» сериясынын 1-китеби. Кошумча окуу куралы. - Бишкек: «Улуу Толор», 2021. - 40 бет.
5. Окуганды үйрөнөм. “Балдарга кыргыз тили” сериясынын 2-китеби. Кошумча окуу куралы. - Бишкек: «Улуу Тоолор», 2021. - 104 бет.
6. Окуйм жана түшүнөм. “Балдарга кыргыз тили” сериясынын 3-китеби. Кошумча окуу куралы. - Бишкек: «Улуу Тоолор», 2021. - 32 бет.